

Ovaj izdavački pothvat riječkog Centra za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara (urednici knjige su Anton Giron, Ivo Kovačić — glavni i odgovorni urednik, te Mihael Sobolevski), bez obzira što se odnosi na relativno usko područje Jugoslavije, svjedoči o Titovoj borbi i o borbi pokreta koji je predvodila KPJ s njim na čelu u gotovo dvadesetogodišnjem razdoblju za ciljeve i ideale novog društva i konačnog sjedinjenja s maticom zemljom svih krajeva što ih je tuđin prisvojio i pokušao otuđiti.

Bosiljka Janjatović

NAJNOVIJE KNJIGE O SUDJELOVANJU ŽENA U RADNIČKOM POKRETU I NOB-U

1.

Radničkom pokretu Jugoslavije između dva rata i NOB-u za vrijeme drugoga svjetskog rata žene su dale značajan doprinos. O tome nije dovoljno pisano. Doduše, svi radovi o narodnooslobodilačkom ratu govore i o sudjelovanju žena, ali ne naglašavaju da je u borbi žena ostvarila svoju punu ravnopravnost i temeljito izmijenila svoju društvenu i političku ulogu. Taj proces bio je masovna pojava i zaslužuje da ga pratimo i dokumentiramo.

Akcija istraživanja te složene društvene pojave započela je na republičkim nivoima i zaslužuje poseban osvrt zbog raznolikosti pristupa u pojedinim republikama i različitog stepena do kojeg su ta istraživanja došla.

2.

Na početku pedesetih godina žene koje su prošle NOR dale su prve inicijative za prikupljanje sjećanja žena i prikupljanje dokumenata o ženskom radničkom pokretu na širem planu i uz uključivanje većeg broja žena-boraca. Zbog specifičnog ponašanja žena i njihove mnogostruke uloge, pokazalo se već u početku da se aktivnost žena ne može prikazati ni samo dokumentima, ali ni samo sjećanjima. Trebalo je kombinirati ta dva izvora i, gdje je to učinjeno, dobiveni su najbolji rezultati. Ali takav rad zahtijevao je izvanredno veliku angažiranost velikog broja žena, i gdje nije bilo velike upornosti i ustrajnosti u izvršavanju postavljenih zadataka nije bilo moguće doći do cilja, zastalo se na pola puta i mijenjale su se koncepcije.

Prvenac je tih pokušaja zbornik građe »Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi«, dva toma, u izdanju Glavnog saveza ženskih društava Hrvatske, Zagreb 1955. Osjećajući potrebu da se prikaže i proces sazrijevanja žena, koje su u toku narodnooslobodilačke borbe pokazale toliku svjesnost i požrtvovnost kao majke, borci i žene, nasljednik Glavnog saveza, Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske izdala je 1967. zbornik građe »Žene Hrvatske u radničkom

pokretu do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve«. Oba izdanja rađena su na isti način i u istoj su prilično skromnoj tehničkoj opremi, ali predstavljaju neobično vrijedan doprinos novovjekovj historiografiji. Historičar radničkog pokreta i socijalističke revolucije mora veoma često posezati za tim djelima, proizvodom petnaestogodišnjeg rada više desetaka žena i punog angažiranja glavnog urednika Marije Šoljan-Bakarić. Treba napomenuti da te edicije premašuju karakter zbornika građe, jer se u obliku kraćih komentara i napomena daju ocjene, a i nadopune dokumenata i zbivanja, pa se dobiva neke vrste uspješna sinteza memoarski obrazloženog dokumenta. Zbornici su obogaćeni likovnim fotografskim materijalom, te daju upečatljiv dojam neposrednosti. Nekom vrstom dokumenta može se smatrati i reprint izdanje *Žene u borbi* (Zagreb 1974), čiji je nasljednik danas časopis za znanstvena, društvena i kulturna pitanja o mjestu i ulozi žene i porodice u društvu *Žena*, koji izlazi u Zagrebu.¹

Pod utjecajem ovih zbornika na skupu žena Slavonije u Osijeku zaključeno je da se sličan zbornik priredi za područje 19 slavonskih općina, a pod vodstvom Historijskog instituta Slavonije. Ali ta akcija — započeta 1969 — do danas nije završena, iako su u opsežan posao anketiranja žena bile uključene sve općinske konferencije žena.²

Istorijski institut u Titogradu izdao je 1969. godine monografiju »Žene Crne Gore u revolucionarnom pokretu 1918—1945«. Rad na toj knjizi trajao je devet godina, jer je prethodno trebalo prikupiti memoarsku građu, te se taj postupak nije mogao mimoći. Na osnovi te građe pet autora (Jovan R. Bojović, Radoman Jovanović, Zoran Lakić, Radoje Pajović i Slavko Stanišić) obradili su djelovanje naprednih žena u radničkom pokretu Crne Gore i sudjelovanje u NOB-u. U predgovoru monografije autori napominju da su u toku rada nailazili na nepremostive teškoće zbog nedostatka arhivskih izvora i da njihovo djelo treba kasnije upotpunjavati. Usprkos tom nedostatku, sadržaj te knjige upoznaje nas s opsežnom aktivnošću revolucionarnih žena Crne Gore u predratnim i ratnim uvjetima, i ta monografija, bez sumnje, predstavlja polaznu točku svih daljnjih istraživanja na tom području.

U novije vrijeme pojavile su se tri knjige u tri republike koje se bave tom problematikom.

Prva knjiga, koju nazivaju »knjiga-spomenik« i koja je dobila Sedmojulsku nagradu za 1976. godinu, izašla je u Beogradu 1975. godine pod nazivom »Žene Srbije u NOB«. Taj zbornik izdala je Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije i izdavačko poduzeće Nolit iz Beograda na inicijativu Konferencije za društveni položaj i aktivnost žena Republičke konferencije SSRNS. Rad na tom obimnom izdanju s više od tisuću stranica započeo je 1960. godine, a glavni i odgovorni urednik bila je narodni heroj Bosa Cvetić, koja je umrla prije izlaska knjige iz štampe. Težište knjige stavljeno je na NOB, ali se predratnom razdoblju, a i vremenu do kraja prvoga svjetskog rata daje dosta mjesta, jer knjiga ima leksikografsko i kroničarsko obilježje. Predratni period tematski je podijeljen na aktivnosti i akcije kojima je rukovodila KPJ posredstvom legalnih ili polulegalnih radničkih i društvenih orga-

¹ Glavni je i odgovorni urednik *Žene* Marija Šoljan-Bakarić.

nizacija; prikazan je rad žena u reformističkim i revolucionarnim sindikatima, u studentskom pokretu, u akciji za pravo glasa, u prikupljanju Crvene pomoći i u raznim drugim akcijama prema potrebi i raspoloživom materijalu.

U ratnom periodu materijal je obrađen po bivšim ratnim okruzima: okrug Beograd, Aranđelovac, Kragujevac, Pomoravlje, Šabac, Valjevo, Kraljevo, Čačak, Užice, Sandžak, Požarevac, Zaječar, Kruševac, Toplica, Niš, Leskovac, Vojvodina i Kosovo, te zahvata područje Srbije i autonomnih pokrajina Vojvodine i Kosova. Unutar te osnovne podjele provedena je kronološka i tematska podjela prema potrebi, a sve je protkano brojnim biografijama i slikama. Zorica Mutavdžić, koja je dala prikaz te knjige, ističe za te biografije: »Eto, takvim i sličnim portretima bogata je ova knjiga, i to je onaj njen drugi tok koji ide uporedo s opštim, istorijskim, slivajući se u jedinstvenu celinu vrednog dokumenta, koji nikoga ne može da ostavi ravnodušnim. Jer, posređi su žene — te čuvarke života, majke, žene, one koje su po prirodi svojoj prožete nežnošću.«³ Biografije predstavljaju jedinstvenu dokumentaciju ženskih borbi i stradanja, a poruke žena osuđenih na smrt na kraju knjige tragično su svjedočanstvo izvanredne hrabrosti mnogih žena Srbije koje su pale za oslobođenje naših naroda u borbi za socijalističku zajednicu.

Cilj knjige — da se šira javnost upozna s masovnim sudjelovanjem i velikim doprinosom žena Srbije NOB-u — potpuno je postignut. Ali i ovdje, kao i na području Hrvatske, predstoji zadatak da se naučno obradi složena problematika isprepletenog puta ideološkog formiranja i sudjelovanja žena u radničkom pokretu i socijalističkoj revoluciji. U knjizi je spomenuto oko deset tisuća žena i to izdanje, po naporima koji su uloženi u pripremu knjige i po opremi, treba uvrstiti u vrijedna izdanja iz historiografije NOR-a.

Godine 1976. Institut za nacionalnu istoriju u Skopju i Konferencija za društvenu aktivnost žena Makedonije izdali su »Zbornik na dokumenti za učestvoto na ženite od Makedonija vo Narodnoosloboditelna vojna i revolucijata 1941–1945«. Ta je edicija jednostavna po kompoziciji. U prvom dijelu izlažu se dokumenti kronološkim redom od aprila 1941. do prosinca 1944. U drugom su dijelu biografije 5752 žene-borca i registar imena. Dokumente i biografije priredile su za štampu dr Vera Vesković-Vangeli i Marija Jovanović, a predgovor je napisao Boško Stankovski. Neki dokumenti u tom zborniku objavljeni su bili već u VII tomu Zbornika dokumenata i podataka o NOR jugoslavenskih naroda, ali je mnogo truda uloženo u pronalaženje novih dokumenata i radi toga su organizirana istraživanja u nizu arhiva. Dokumentima su prikazani različiti aspekti djelovanja žena u toku NOB-a na području Makedonije. Iako je u biografije uključen i materijal iz prikupljenih sjećanja, biografije su pojednostavnjene a izvori nisu navedeni, pa su krnje i za važnije aktere u ženskom radničkom pokretu u toku rata trebalo bi izdati opširnije biografije ili sjećanja. Mislim da je potrebno izraditi i analogan zbornik za period do 1941. godine, jer u tom vremenu treba tražiti korijenje ponašanja žena u toku NOR-a. Tek nakon završetka tih radova može se na ovom području pomišljati na izradu sinteze.⁴

³ Zorica Mutavdžić, Žene Srbije u NOB, *Žena*, 6/1976, 85.

⁴ Jedan je pokušaj takve sinteze rukopis D. Perića, *Borba makedonske žene*, pohranjen u Arhivu CK SKJ u Beogradu, koji do sada nije objavljen.

Ove godine također je izašla jedna knjiga o ženama. Institut za istoriju u Sarajevu objavio je u izdanju »Svjetlosti« sjećanja o aktivnostima žena u NOB-u s područja Bosne i Hercegovine, pod nazivom »Žene Bosne i Hercegovine u narodnooslobodilačkoj borbi 1941–1945. godine«. U tom zborniku s pomoću 180 sjećanja oživljeni su dani revolucije, NOR-a i aktivnost žena, pa prikazani doprinos žena društvenom i političkom preobražaju Bosne i Hercegovine postaje evidentniji, spoznatljiviji i narodu bliži. Na kraju knjige je bibliografija objavljenih sjećanja žena. Iz te bibliografije u zbornik je uvršteno samo 17 najvažnijih sjećanja. Ali smatram da 180 sjećanja ne može zadovoljiti našu znatiželju o doprinosu žena Bosne i Hercegovine oslobođenju naših naroda i narodnosti. Stjecajem raznih okolnosti uloga Bosne i Hercegovine u toku narodnooslobodilačkog rata bila je velika, a žene su djelovale ne samo kao borci s oružjem u ruci, već i kao članovi ilegalnih i legalnih narodnooslobodilačkih odbora i Antifašističkog fronta žena, a na ovom je području održana i Prva konferencija AFŽ-a u Bosanskom Petrovcu. Svaki kraj i svaki grad, pa i svako selo na ovom području ima žene imena kojih vrijedno je zabilježiti i oteti zaboravu. U napomenama, redakcija je navela da je svjesna nepotpunosti toga djela i da misli da se ona može otkloniti pripremom još jedne knjige sjećanja. Mislím da najhitnije treba provesti na širem planu akciju za prikupljanje dokumenata i sjećanja i, uz angažiranje još živih sudionika, verificirati ta zbivanja. Možda bi trebalo pokrenuti sličnu akciju i za međuratni period i nastaviti što intenzivnije s prikupljanjem fotografskog i drugog dokumentacionog materijala, jer je svakim danom sve manje onih koji mogu dati svoj doprinos historiografiji međuratnog, a i ratnog razdoblja. Memoari najviše emotivno djeluju na čitaoca, ali ih treba upotpuniti dokumentacijom, jer je samo simbiozom ta dva faktora moguća sinteza.

Slovinci do sada nisu objavili nikakav zbornik o radu žena Slovenije u toku rata i u periodu pred rat, iako je Vida Tomšič na V zemaljskoj konferenciji KPJ u Zagrebu 1940. podnijela referat o radu među ženama u kojem su problemski obrađene teškoće žena i određeni zadaci žena u narednom periodu.⁵ Kao i onda, slovenski se istraživači više okreću suvremenom položaju žena, i na znanstvenom skupu u Portorožu, u siječnju 1976. godine, Vida Tomšič je ponovo ukazala na to da je žena sposobna za nošenje odgovornih funkcija u društvenom i političkom životu i da se za te funkcije treba neprestano boriti.

3.

Nakon prikaza historiografije o sudjelovanju žena u radničkom pokretu i revoluciji po republikama, u najsumarnijem obliku, htjela bih još nešto reći o istraživanjima na jugoslavenskom nivou.

Budući da ne postoji znanstvena ustanova koja bi obrađivala tretiranu problematiku na jugoslavenskom nivou, republička su istraživanja naprednija od onih na općejugoslavenskom nivou. Neke knjige navedene u drugom dijelu ovog prikaza mogle bi se koristiti za izradu jugoslavenske sinteze (Hrvatska i Srbija).

⁵ *Ljubinka Cirić-Bogetić*, Odluke Pete zemaljske konferencije KPJ o radu među ženama i njihova realizacija u periodu 1940–1941, zbornik radova Peta zemaljska konferencija KPJ, Zagreb 1972, 75–98.

Druge bi trebalo nadopuniti, odnosno kompletirati dokumentaciju i sjećanja i vrednovati zbivanja. Različit stepen historiografske istraženosti osjeća se i u luksuznoj ediciji »Borbeni put žena Jugoslavije« (Beograd 1972), koja je rađena uz pomoć konferencija za društvenu aktivnost žena i fondova za unapređenje kulturnih djelatnosti svih socijalističkih republika i pokrajina i Konferencije za društvenu aktivnost žena Jugoslavije. Tu knjigu pisalo je četrnaest autora, i obično po dva autora pišu o jednoj republici. Budući da nije bila prethodno izrađena shema, prikaz djelatnosti žena po republikama veoma je različit i ovisan o autoru. Treba istaći da onda nije bilo — a i danas nema — u nekim republikama znanstvenih radnika specijaliziranih za obradu te problematike, iako je važna, pa i danas aktualna za odgoj mladih generacija. Uvod Dušanke Kovačević — rađen za cijelu Jugoslaviju — nije mogao ukloniti te nedostatke, jer autorica nije raspolagala ujednačenim materijalom po republikama.

Zbog toga i naučni radovi s toga područja uvijek moraju imati dokumentarni karakter, ako su rađeni na jugoslavenskom nivou.⁶ Tamo gdje je istraženost veća, moguće je pristupiti i znanstvenoj obradi problema.⁷

Na kraju moramo reći da su povijesni razvoj ženskog pokreta i uloga žena u NOB-u još uvijek nedovoljno istraženi. Pojedine republike prišle su ostvarenju toga zadatka s različitim pozicijama i, usprkos zapazanim rezultatima, još uvijek ni jedna republika nije pristupila znanstvenoj obradi tih problema u kontinuitetu, iako za to u nekim krajevima (Hrvatska, Srbija) postoje potrebni preduvjeti (materijalni, osobni), a i poticaji zainteresiranih faktora.⁸

Mira Kolar-Dimitrijević

IVAN KRNDELJ, *Grada za monografiju*,
Beograd 1977, 380 str.

Povijest nekog pokreta, njegovo društveno značenje, njegovo trajanje, nikad se ne može promatrati, osvjetljavati, analizirati, sintetizirati a da se ne vodi računa i o pojedincima, ljudima koji su bili njegov mali dio ili, pogotovo, njegovi istaknuti predstavnici, nosioci njegovih akcija, osmišljavanja njegove ideologije i politike. Vrijedi to, dakako, i za povijest revolucionarnoga radničkog pokreta, komunističkog pokreta u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju. Osobito se to može pratiti po životnom putu i djelu Ivana Krndelja, jedne

⁶ Jovanka Kecman, Učešće žena u radničkom pokretu Jugoslavije, *Istorija radničkog pokreta*, 2, Beograd 1965, 39–106; Ista, Proslave Međunarodnog dana žena u Jugoslaviji do okupacije 1941. godine, *Žena*, 1/1977, 105–116; Čedomil Popov, Formiranje AFŽ-a 1942, rezultat stava KPJ prema ženskom pitanju i posledica politike Narodnog fronta, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, VI/1961.

⁷ Ivan Jelić, O borbenom putu žena Hrvatske u godinama uoči revolucije, *Žena*, 3/1973, 34–48.

⁸ Na području Hrvatske ti poticaji dolaze od Konferencije za društvenu aktivnost žena i uredništva časopisa *Žena*.